

Román történész az erdélyi szászok két világháború közötti történetéről

CIOBANU, Vasile: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918–1944* [Adalékok az erdélyi szászok történelméhez, 1918–1944].

Sibiu, Editura Hora, 2001. 470 oldal.

Az erdélyi szászok jelenkori történelmének szentelt több évtizedes kutatási eredményeit foglalja össze Vasile Ciobanu e kötetben, amelynek alapjául a Jászvásári (Iași) Egyetemen Emilian Bold professor iránítása alatt írt doktori disszertáció szolgált. A szerző a Román Tudományos Akadémiához tartozó nagyszebeni kutatóintézet (*Institutul de cercetări socio-umane*) munkatársa. Kutatási területe az erdélyi szászok története az 1867 és 1945 közötti időszakban. Román szerzőként a szászokról ír, ami ritka jelenség a többnyire csak a saját nemzetiséggel foglalkozó Erdélyről szóló szakirodalomban. A fenti kötetet eredetiségének méltánylásaként beemelték a tekintélyes, 1842-ben alapított intézmény, az Erdélyi Szász Honismereti Egyesület (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*) örököse, a Gundelsheimben működő Erdélyi Honismereti Munkacsoport (*Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde*) egyik könyvsorozatába.

Az alapvetően pozitívista mű nem kíván új paradigmákat vagy módszereket felvonultatni, hanem főként a Nagy-Romániában élő szászok történelmének tárgyi ismeretéhez járul hozzá. Célja egy sor, a Ceaușescu-korabeli román történetírásban elterjedt tévképzet eloszlátása. Ehhez egyrészt a saját – a román nemzeti és vidéki levéltárakban végzett – kiterjedt kutatásaira, másrészt a Romániában többnyire kiadatlan és kevésbé ismert német szakirodalomra támaszkodik.

Ciobanu három nagy tematikus részre osztva kísérli meg felölelni a szász kisebbség 1918 és 1944 közötti élete legkülönbözőbb vonatkozásait: a politi-

kától a közgazdasági és társadalmi kérdéseken át a kultúráig. Ugyan nem különösebben eredeti ez a felosztás, előnye azonban, hogy világos, áttekinthető. Két fenntartással kell azonban élnünk. Sajnálatos, hogy a nem politikai kérdésekkel foglalkozó fejezetekben is az események krónikaszerű felsorolása az uralkodó. Másrészt, mivel az 1938 és 1944 közötti időszak sok vonatkozásában egynemű és összefüggő korszakot képez a szászság életének minden területén megnyilvánuló náci ideológia következtében, indokolt lett volna, hogy külön fejezet foglalkozzon ezzel a kérdéssel, ahelyett, hogy az egyes tematikus alfejezetek végén külön részben tárgyalja a szerző.

Az értekezést nyitó bevezető fejezetben Ciobanu részletekbe menően idézi fel, milyen okok vezettek ahhoz, hogy a szászok csatlakoztak a Nagy-Románia megalkotását célul tűző tervhez. Nem tartogat nagy felfedezéseket e fejezet, erénye azonban, hogy gondosan, részletgazdagon, ugyanakkor lényeglátóan vázolja fel az 1918-19 őszen és telén lezajlott események láncolatát. Nem hallgatja el azt sem, hogy rögtönzés és bizonytalanság is jellemezte e korszakot. Ezzel vitába száll azzal – a román történetírásban bevett – nézettel, miszerint a szászok egyhangúlag, sőt lelkesen támogatták a Gyulafehérvári Nyilatkozatot. A gazdaságról szóló – a három közül a legrövidebb – fejezetben arra a négy ágazatra összpontosít, amelyben a szászok élen jártak: az Erdélyben általuk bevezetett szövetkezeti mozgalomra épülő intenzív földművelésre, a feldolgozóiparra, a nagykereskedelemre és a bankszektorra. Ez utóbbiról részletes elemzést kapunk. A szerző emlékeztet arra, hogy a négy legnagyobb szász bank ekkoriban a térség tíz legfontosabb pénzintézete közé tartozott. Felújítja a vitát a magyar–osztrák közös gazdasági és vámterület megszűnésének következményeiről: Victor Jinga nyomán, ám nála óvatosabb, árnyaltabb módon állítja, hogy Nagy-Románia megalakulása kedvező hatással volt az erdélyi gazdaságra. Azonban nem hagyja figyelmen kívül a szász kisebbségnek – a német történetírás által is közvetített – panaszát a hivatalos kirekesztő intézkedésekről, amelyekkel Nagy-Romániában a szász gazdaság szereplőit sújtották. Hangsúlyozza ugyanakkor: „természetes”, hogy az állam támogatta a több évszázados lemaradást felhalmozott románok fejlődését.

A politikai életnek szentelt rész kifejezetten részletes. Mindenekelőtt arra összpontosít, hogyan hatotta át a náciizmus a szászság sorait. Ezáltal azonban felborul a fejezet arányainak egyensúlya: több mint fele ugyanis az 1938 és 1944 közötti válságos időszakról szól, amikor a kisebbség fokozatosan a hitleri rezsimről másolt keretekben találta magát. A 20-as éveket ellenben sokkal felszínesebb módon idézi meg, még akkor is, ha néhány érdekes oldalt szán a különféle tiltakozó

mozgalmaknak, amelyek megmérgezték a szász politikai életet – különösen 1925-től¹ – a Német-Szász Erdélyi Néptanácsban (*Deutsch-Sächsischen Volksrat in Siebenbürgen*) tömörül politikai elit látszólagos egységének színpalái mögött. A korszakról Németországban megjelent fontos elemző munkákat felhasználva ugyanakkor bizonyos mértékig önálló nézőpontot képvisel a hivatalos (prefektúrától, főügyészségtől, *siguranță*tól, azaz a politikai rendőrségtől származó) román dokumentumokra támaszkodva. Kiemeli a szászok vezető szerepét 1918 után a Romániában élő németek összességét képviselő szervezetekben, még akkor is, ha ezek – mint azt Harald Roth kiemeli – nemigen voltak hatékonyak. Azt, hogy a náciizmus külső hatásra nyert-e teret a kisebbség körében, avagy belső fejlemény, Wolfgang Miede-vel szemben úgy véli, hogy e folyamatban meghatározó volt Berlin közvetlen támogatása és hatása, enélkül elbukott volna.

Az ebben a politikai fejezetben felvetett egyik legérdekesebb téma kétségtelenül a második világháború alatt a szász és sváb náci körében terjesztett tervek, amelyek szerint Erdély egy részét vagy egészét a román lakosság kiűzésével német protektorátussá és betelepítési övezetté nyilvánították volna. V. Ciobanu ugyanakkor leszögezi, hogy – több román szerző állításával ellentétben – a német kisebbség (a „szász” név használata ekkor tiltott a pángermán önazonosságutdat jegyében) sohasem tudott államot alkotni az államban, mert Hitler igyekezett jó kapcsolatot fenntartani az Antonescu vezette Romániával.

Az utolsó, kifejezetten hosszú, a szászok kulturális életéről szóló részben olyan, meglehetősen változatos témákat érint a szerző, mint a művészetek, az oktatás, a tudományos kutatás vagy a sajtó. A kisebbség kulturális intézményeinek és meghatározó személyiségeinek felsorolása csaknem kimerítő, bár a kötetnek ebben a részében a legnehezebbnek fenntartani a koherenciát, és helyenként enciklopédikus katalógusba csúszik át. A szerző szerint a román állam által meghozott tiltó és korlátozó intézkedések ellenére a szászoknak sikerült elérniük, hogy kulturális intézményeik fejlődjenek, a Nagy-Romániába való beépülésük összességében előnyös volt a számukra. Külön súlyt helyez az oktatás szerkezetére (intézményeire, törvényi szabályozására, az oktatók életére és szervezeteire) és a képzőművészetekre.

A kötet összefoglalása tulajdonképpen csak kivonatolja a korábbi fejezetekben mondottakat, anélkül, hogy egy új összegző szempont fényében gondolná át ismét a problematikát. Ugyanakkor hoz néhány érdekes hipotézist arról, milyen belső okok következtében nyert teret a náciizmus az erdélyi szászok körében: a politikai vezetés bénultsága, konzervatív volta, ami a kisebbség

¹ Az ún. *Unzufriedenen* mozgalommal.

ség gazdasági, kulturális és társadalmi életének vezető pozícióit a maga számára sajátította ki a modern kapitalista társadalmi viszonyok térnyerése következtében, amelyek a hagyományos mesterségek kereteit szétfeszítették. A szász kézművesek, a kisebbség büszkeségei és oszlopai, ekkora tartós válságba jutottak. Sajnos e hipotézisek meglehetősen vázlatosak maradnak, és csak még szembetűnőbbé teszik a könyv gyenge pontját: hiányzik belőle egy külön fejezet magáról a szász társadalomról, amely pedig lehetővé tehetné az olvasó számára, hogy jobban megértse, milyen erők munkálkodnak a kisebbség gazdasági, politikai és kulturális mozgalmai és eredményei mögött. Bővebb elemzést érdemelt volna például, hogy milyen szerepet játszottak a szomszédságok (*Nachbarschaften*), milyen helyet foglalt el a válságba jutott középosztály, milyen volt a viszony a politikai elit és a 70%-ban a parasztság alkotta választói bázisa között, nem is beszélve az evangélikus egyházról, amelyről alig esik szó.²

Hiányolható továbbá, hogy a könyv nem foglalkozik a kisebbségnek az ország egyéb közösségei sorában elfoglalt helyéről. A szerző nem tartotta fontosnak, hogy felhasználja az erdélyi magyarokról szóló szakirodalmat, így például Lengyel Zsoltnak a korai transzszilvanizmusról írott alapvető fontosságú doktori értekezését.³ Ez abból is érzékelhető, hogy a szász–magyar kapcsolatokat rendszerint figyelmen kívül hagyja, vagy, ha mégis említi, leegyszerűsítő formában. A brassói *Klingsor* folyóiratnak a magyar kezdeményezésre indult transzszilvanista mozgalom holdudvarában betöltött szerepével kapcsolatban például a szerző megelégszik azzal, hogy a mozgalmat revizionista ihletésű „kártékony elmélet”-nek (*teorie nocivă*) minősíti, a hagyományos román történetírás korlátolt látásmódját idéző néhány szóban. Nem említi a szászok 1918-as száznolcvan fokok fordulata keltette problémát (tudniillik, hogy milyen magyarázatot adjanak rá a magyar közvéleménynek), sem az erdélyi szász és magyar elit közötti gazdasági és társadalmi kapcsolatokat. Ugyanez áll a szászoknak a zsidó kisebbséghez való viszonyára, még akkor is, ha a bevezetőben utal Hildrun Glass-nak a témáról írott figyelemreméltó munkájára.⁴ Nem mondható el ugyanez azonban a szászok és a románok közötti kapcsolatokról, ami természetesen a szerző érdeklődésének középpontjában áll. Ettől azonban még nem kezeli őket kiegyensúlyozot-

2 E kérdésekről, legalábbis az 1920-as évekről, alapmű: d'Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürgischen Sachsen 1919–1933*. Köln, 1994.

3 Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiß: Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928* München, Verlag Ungarisches Institut, 1993. 470. o.; München Univ. Diss. 1991.

4 Glass, Hildrun: *Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938)*. München, Oldenbourg, 1996.

tabban, árnyaltabban. V. Ciobanu hajlamos arra, hogy – alig leplezett módon – azt emelje ki, ami a két népet összeköti. Ennek következtében szinte módszere- sen alábecsüli a kisebbségnek a bukaresti kormánnyal szembeni elégedetlenségét. Esetenként kész tényként kezeli a jóindulatú szándéknyilatkozatokat. Két ízben is említi a három kolozsvári román értelmiségi által szerkesztett, a három erdélyi nép kibékítését célzó *Cultura* című folyóiratot, holott ismeretes, hogy e vállalkozás néhány havi működés után elbukott. Másrészt, a szerző, a kezdettől fogva hangsúlyozott célkitűzésével szemben – miszerint vitába szállna a történetírás kliséivel – nagyon is gyakran marad foglya az 1970-80-as évek román történetírásától örökölt beszédmódnak és nézőpontnak, ami visszariaszthatja az olvasót. A bibliográfiájában egyébiránt bőségesen szerepeltet e korszakbeli szerzőket: ezáltal lényegében egyetért azzal, amit például Ioan Scurtu úgy fogalmazott meg, hogy az 1923-as egységes demokratikus alkotmány értelmében Nagy-Románia minden polgára hozzátvőleg azonos jogokat és nagyfokú szólásszabadságot élvez.

Összességében tehát vegyes érzelmekkel jutunk a könyv végére. Ciobanu, a bevezetőben meghirdetett célkitűzésével ellentétben, nem járul hozzá a román történetírás paradigmáinak korszerűsítéséhez.⁵ Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük, hogy munkája a százok 1918 utáni történetének összefoglalására irányuló egyetlen, s a német szakirodalommal tisztában levő és teljességre törekvő kísérlet, bizvást elmondhatjuk, hogy megkerülhetetlen alapmű lesz, legalábbis a román olvasók körében, akiknek eddig nem állt rendelkezésükre könyv e témában. Remélhetőleg újabb kutatásokra ösztönöz majd a romániai szászokról, ami feltételezhetően a szerző legfőbb célja volt. Ciobanu nem győzi hangsúlyozni szándékát, hogy tárgyával szemben magát háttérbe helyezve pusztán csak adalékokkal (*contribuții*) szolgáljon a könyvben felvázolt témakörökben. Innen megközelítve munkája sikeresnek tekinthető.

Végezetül szeretném kiemelni, hogy a kötetben név- és helymutató is segíti az eligazodást; a bőséges bibliográfia, a gondosan (esetenként magángyűjteményekből) válogatott képanyag kárpótolnak a forrásmelléklet hiányáért.

François Bocholier
Fordította: Barkász Emőke

⁵ Vö.: Iordachi, Constantin – Turda, Marius: Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója. *Regio*, 2000, 2. sz. 129–157. o.